

ՀԱՆԴԷՍ ՀՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԳԻՐԲ ԾՆՆԴՈՑ ՆԱԽ ՓԱՆ ԶՄՈՎԱՍԷՍ

Երբ ծաղկահասակ ասորախօս մը, որ կը վաստակէր Լոնտրո՝ Բրիտանա, կան թանգարանին մէջ, ասկէ չորս տարի առաջ կը հրատարակէրնոր գիւտ մը մականուանելով զայն, «Փաղղէա, կան Գիրք ծննդոց, նախագոյն քան զՄովսէս», բոլոր գիտնական աշխարհն յուզուեցաւ: և հիմա որ այս գիւտն հրմուտ ասորագիտաց քննութեան բովէն անցաւ, մենք ալ կ'ուզենք տեղեկութիւն մը տալ այն նիւթոյն վրայ, եւ բոլակական օրագրէ մը քաղելով¹:

Այն ծաղկահասակ ասորագէտն էր Գէորգ Սմիթ (George Smith), անգղիացի ազգաւ, և որուն վաղահաս մահն արդէն ծանուցեր ենք անցեալ տաւրուան Բաղմալիսպին մէջ²:

Սմիթի այս գիւտին գլխաւոր մասունքն հիմա հրատարակուած ըլլալով ասորերէն բնագրաւն³, ձեռնհաս դա-

սատուք ուսումնասիրեցին զանոնք 'ի հիմանց⁴, և հետեանքն այնպիսի եղաւ որ շատ կէտերու մէջ գտնողին աշնայարաննք տուած թարգմանութիւնըն ուղղուեցաւ (նոյն իսկ ինքն ալ հապճեպով եղած կը համարի այն թարգմանութիւնը)⁵. որով ընկան այն

խեղճեաց օրէքան, նախնորոյ անթուլան իրենց մեղացն համար, վերապէս նշանաւոր Իսկապուծի Ըդրէմ վելզին, ասոնք ամենն ալ 1875 թուականին վերէն երեցան վերոյիշեալ հաւաքածոյից 'ի հատորին մէջ: Այս վերին բնագիրները կը գտնուին նաև Ասորէսկէայ ընկերանոց (Assyrische Lesestücke) ըսուած գերմաներէն գրուածոց մէջ, զոր ետքերս հրատարակեց Փրեդ. Տելչէ (Fréd. Delitzsch).

1 Ասոնց մէջ նշանաւոր է քննութիւնն զոր 'ի գլուխ ասորաւ վերէնս Յուլիոս Օրպերգ (Jules Oppert), Փաղղիական Վարժարանը (Collège de France) ըբաժ գառառուութեանց մէջ: Սմիթի վերին գրոց գերմաներէն թարգմանութիւնն յաւելածնէր ունի, որոնք կ'ուզէին կամ կը ըստարանին շատ տեղ անգղիացի հեղինակը:

2 Այսպէս կ'ըսէ ինքն ալ իր յառաջանին մէջ, և «Փաղղէական Մինոց գրոց» բնագրերէրուն թարգմանութիւնն ու պատմական մեղնութիւնն իւր ապ, անուանելով իր գրուածքն the Chaldean Account of the Genesis, և այլն. «Փաղղէական պատմութիւն Մինոց Գրոց, յորում բովանդակին արարչութիւն աշխարհի, անկումն մարդոց, Նոյնեղեղ, ինծուն աշտարակին Բաբելոնի, պատմութիւն նաւապետաց և Բելշ, և այլ բարեկեանական առասպելք և վէպք գառառուածոց, ըստ սեպական արձանագրութեանց»: (London 1876):

1 Études Religieuses, philosophiques, historiques et littéraires. Avril 1877. — Num. 4.

2 Բաղմալէպ. ԼԻ. 288.

3 Զեւէյէլ գործադրանք, որ ասոնց մէջ ամենէն լաւ պահուածն է, հրատարակեց Սմիթ նմանագրութեամբ (transcription) և տոյր ընդ մէջ անգղերէն թարգմանութեամբ այն հաւաքածոյից մէջ որ կ'ըսուի Transaction of the Society of biblical Archaeology (1874. London). Հատոր Գ: Փանի մը կտորներու բնագրին, ինչպէս անգղոց կամ ասորի, ասորա-սորի ծննդեան, էրմայն իսրայիլ արարչութեան, և էրիստոր

եզրակացութեանց չափերն, զորս ինքը կամ իրմէ աւելի աճադարձող կարծեցին հետեւցունել առաջին ընթերցմամբ։ Ուրիշ կողմանէ այս քննութիւնքն առաւել ևս հաստատեցին քան թէ տկարացուցին այն յիշատակարանաց արժէքն։ Անոր համար կ'ուզինք մենք ալ մեր ընթերցողքը քիչ մը տեսնելացուանել այս խնդրոյն վրայ, որ իրաւցնէ մեծ յաղթանակ մըն է գիտութեան, և ստոյգ ու նոր աղբիւրներ կը բանայ կրօնից ջատագովին, մեկնելին և ողջա միտ պատմագրին առջև։

Նախ սկսինք ցուցնել այն յիշատակարանաց ծագումը և անոնց բնութիւնը ծանուցանել։

Ա.

Արքուշի գրատուն Ասորեստանեայց։

Ոչ մեհենաց կամ պալատանց որմերուն վրայ նկարուած արձանագրութիւնքն են, և ոչ գերեզմանաբարաց կամ յաղթական կոթողներու վրայ գրուած փորագրութիւնքն են, որ յայտնեցին Գէորգ Սիմիթի՝ բաբելոնական Ծննդոց Գրոց երեսունհինգադարեան¹ բնագիրներն, այլ Ասորեստանեայց թագաւորական գրատունն հոնեց զանոնք ի լոյս։

Եւ յիւրաւի, ասորեստանցի աշխարհակալք, մեր թուականութենէն ինն դար առաջ և աւելի ևս, իրենց պալատանց մէջ ստոյգ գիտնական հաւաքումներ ձևացուցեր էին, քիչ մը վերջը պիտի ըսնէք թէ այս իրենց գրատունը, որ հիմա Լոնտոնի Բրիտանական թանգարանը փոխադրուած է, ինչպէս գտնուեցաւ յամին 1850 Նիւնուէի աւերակաց մէջ։ Այս գրատունն հիմնական հասարակութենէն անոյ կը տարբերի, որ սկզբնադիրքն փոխանակ գրուած բլլալու մագաղաթի, պապիրոսի, և կամ որ և իցէ թղթի վրայ, ա-

յիւսի վրայ փորագրուած են, և բարեբաղդաբար այս պատճառաւ այն անգին յիշատակարանքն ինչուան այսօր անաղարտելի մնացեր են։

Այս աղեսահատորները տեսակ մը բարակամաղ կաւէ (argile) շինուած են, որ Միջագետաց մէջ առատ կը գտնուի, և զեռ քանի որ կաւը կակուղ էր, վրան գրեր կը տպաւորէին եռանկրանի սլաքով մը, որոնցմէ բազմաթիւ գտնուեցան Նիւնուէի պեղմանց մէջ, իսկ այս գրուածոց նետի սեպի ձև ու նենայն, ինչպէս է Ասորեստանեայց գրութեան գրութիւնը, հարկաւորապէս հետեանք մ'էր իրենց բանեցուցած վայելագրութեանը։ Զանազան մեծութեամբ են այն աղեսակները (tablette)։ Բրիտանական թանգարանին մէջ կան այնպիսիներ, որոնց տարածութիւնն է մէկ քառակուսի ոտք, և որոնք պէտք էր որ բովանդակէին երկու երեսներուն վրայ հարիւր տողէն աւելի։ Այն աղեսակներուն վրայ գրելէն վերջը, փուռը կը դնէին զանոնք որ պնդանան, յետոյ գրատամ մէջ կը շարէին զատ զատ խորշեր գրուած նշաններուն վրայ նշանակուած ք։

Խորշ և նշան ըսինք, որովհետեւ նոյն արձանագրութիւններէն կը տեսնուի որ իրուցընէ շատ կարգաւորեալ են եւ զեր ամեն մասամբք Ասորեստանեայց գրատուններն։ Ըստ կարգի նիւթոց շարուած են եղեր այն այլ և այլ աղեսակները։ Անոնք որ մի և նոյն նիւթոյ կը վերաբերէին, (երբեմն մէկ գրուածք մը հարիւր աղեսակներէ կրնար բազկացած ըլլալ), խնամքով վրանին թիւ ունէին։ Ամբողջ այն շարքն առաջին աղեսակին առաջին բառերովը կը կոչուէր։ Զոր օրինակ, աստեղագիտական աղեսակներուն շարքը, որ եօթանասունէն աւելի թիւով էր, այսպէս կը կոչուէր. « Յորժամ Անու, Իլու դիք »։ Խորաբանիւր աղեսակ, իր բնագրին վերջը՝ շարքին մէջ իրեն ընկած թիւը նշանակուած ունէր. ինչպէս ա. ա. զիւսակ. Յորժամ Անու, Իլու դիք. բ. աղիւսակ. Յորժամ Անու, Իլու դիք. և

¹ Առ նուազ այսպիսի հին կը համարի Սիմիթի այն յիշատակարանաց սկզբագիր Բաբելոնեան։

այսպէս հետզհետէ։ Որպէս զի աւելի ապահով և կանոնաւոր ըլլայ այս կարգը, ամեն աղիւսակին ստորեւ գրուած կար յաջորդ աղիւսակին առաջին տողը։ Ասկէ զատ, ուրիշ աղիւսի վրայ առանձին ցուցակ մ'ալ ունէին բոլոր այն յիշատակարանաց. և որ մեծն է, այս գրոց մէջ գտնուեցան նաև ձուածն աղիւսակէ պզտի տախտակներ, որոնք վրանին արձանագրութիւններ ունէին, և անշուշտ այն տախտակաց պաշտօնն էր ինչ որ հիմնական գրատանց դարաններու վրայ գրուած նշանակները կը կատարեն։ Կարելի է կարծել թէ կային նաև զրապետք և հոգաբարձուք, որոնց յանձնուած էր պահել և խնամել այն գիտնական աղիւսները, ինչպէս կը վկայեն անոնց վրայի արձանագրութիւնք։

Ահաւասիկ այսպիսի են այն հին յիշատակարաններն, որոնց վրայ աշխատելով Գէորգ Սմիթ կատարեց իր զարմանալի գիւտը։ Ինքն հետեւեալ կերպով կը պատմէ թէ ինչպէս ձեռք բռնաւ այն գիւտը։

«Ձրադած էի պատրաստելու Սեպաձն արձանագրութեանց (Cuneiform Inscriptions)՝¹ չորրորդ հատորը, երբ Բրիտանական Թանգարանին Կ. 63 աղիւսակին բնագրին վրայ արարչութեան պատմութեան քանի մը վերաբերութիւններ տեսայ. յետոյ գիտեցի որ նոյն նիւթոյն նկատմամբ ուրիշ աղիւսակներու վրայ ալ այլ և այլ յիշատակութիւններ կան, Շուտով սկսայ ի հիմանդ քննել այն արձանագրութիւնքը, զորոնք արդէն մէկգի դրած էի և առ ժամս դիցարանական աղիւսակաց կարգին մէջ դասաւորեր էի։ Այս դիցարանական հաւաքումն այն վեց մասերէն մէկն էր, յորս բաժնած էի Թանգարանին բոլոր սեպաձն արձանագրութիւնքը. և այս բանս իմ գիւրութեանս համար բերեւ էի, որպէս զի աչքիս առ-

ջն ունենամ ամեն աղիւսակներն ու աղիւսակի կտորներն, որ մի և նոյն նիւթոյն կը վերաբերէին, և պէտք եղած ժամանակ դիւրաւ կարենամ ուզածս գտնել և միանգամայն հաւաքման բովանդակածներուն վրայ ընդհանուր գաղափար մ'ունենամ։ Արդ այն բաժանման դիցարանական մասին մէջ կը գտնուէին այն ամեն աղիւսակներն, որոնք դիցարանութեան և առասպելաց կը վերաբերէին, կամ ուր աստուածոց յիշատակութիւնք կային, ինչպէս նաև աղօթք և ուրիշ նմանատեսակ արձանագրութիւնք։ Ուշադրութեամբ երբ կը քննէի այս հատուկտիւրը, կանկառի հետաքրքրական աղիւսակի մը կիսոյն վրայ, որ պէտք էր ի սկզբան վեց սիւնակ պարունակած ըլլար։ Այն սիւնակներէն երկուքը (երրորդ և չորրորդ) գրեթէ ամբողջ էին, միւս երկուքն (երկրորդ և հինգերորդ) կէսը միայն մնացեր էր, իսկ միւս երկուքն (առաջին և վեցերորդ) բան չէր մնացած։ — Երրորդ սիւնակն աչքէ անցնելով, հանդիպեցայ տողի մը, ուր կարդացի թէ նաւը Նիզիը լերանց վրայ հանգչեցաւ, յետոյ արձակուած աղանոյն պատմութիւնը, որ ոտից դադար չգտնելով ետ դարձաւ։ Մէկէն իմացայ թէ ջրհեղեղին քաղդէական պատմութիւնը գտեր էի, զոնեա ըստ մասնէ։ Երբ ամբողջ այն յիշատակարանը կարդացի, իմացայ որ ճառի ձև մը ունէր, զոր ջրհեղեղին դիւցազնը կ'ուղղէր առ իշտուպար անուամբ մէկը։ Միտքս եկաւ այս իշտուպար դիւցազին վրայ ուրիշ վէպ մը (Կ. 234)։ Աւելի ուշադրութեամբ քննելով իմացայ՝ որ այս երկու արձանագրութիւնք մի և նոյն շարքին կը վերաբերէին։

Այս առաջին գիւտին ուրախութեամբ քաջալերեալ, այն ծաղկահասակ ասորագէտը մեծ եռանդեամբ սկսաւ Բրիտանական Թանգարանին ասորական աղիւսներուն դէպին մէջ փնտռել այն աղիւսակաց պակաս մասերը։

Ի՛նչո՞ք թէ «Ժանր և երկար աշխատ-

1. Ասորական և քաղդէական արձանագրութեանց մեծ հաւաքումն մ'է որ կը հրատարակուի Հենր. Ռատլինընի առաջնորդութեամբ։

տութիւն մը եղաւ ։ Վերը յիշեցինք թէ Ասորեստանի թագաւորք ինչ խնամք ըրած էին իրենց գրատանց կարգաւորութեան համար : Սակայն իրենց ուստանին կործանումն պատճառ եղած էր նաև անոր մէջ ժողոված գիտնական յիշատակարանաց խանգարման : Արքունի պալատն այրելով (ուր կը զբոսնէին գրատուններն), այն աղիւսակներէն շատերը խորտակուեցան պատերուն և կամարաց անկմամբ և կամ կրակին զօրութեամբ ճաթուտեցան : Եւ այս խանգարումն աւելի եղաւ, զանազան դարերու մէջ տակն ու վրայ ընելով այն աւերակներն, որոնք զանձ ծածկած կը կարծուէին : Վերջապէս և այս եղծումն աւելի կատարեալ ըլլալու համար, գարնանային անձրևներուն ջրերը մղուելով այն երկրէն որ այս աղիւսները կը ծածկէր լի հանքային լուծամարք, և ամեն ճեղքերուն մէջ մտնելով, բիւրեղներ կը կազմէին, որոնք ընդարձակելով աղիւսակաց ճաթուտելուն պատճառ կ'ըլլային : Ասոր համար է որ այն յիշատակարաններէն ոմանք բոլորովին կտոր կտոր եղած են ։ Նիսուէական աղիւսոց այս ցաւալի վիճակին վրայ գաղափար մը տալու համար, Սմիթ նորոգուած աղիւսակի մը պատկերը զբաժ է իր գրքին մէջ : Ասիկայ անոնցմէ է, որոնք ջրհեղեղի պատմութիւնը կը պարունակեն : արդ զանիկայ հիմակուան վիճակին հասցընելու համար, հարկ եղաւ որ տանուվեց կտորուանք ըովէ ըով բերուին, և այնու հանդերձ եղածին չափ դեռ կը պակսի : Եւ սակայն այն աղիւսը ամենէն աւելի փաստածներէն չէ : ուրիշ օրինակներ կան որ հարիւր կտոր եղած են :

Այն յիշատակարանաց այսպէս անթիւ կտոր ըլլալն է պատճառ որ կարելի չէ զանոնք նորէն միացունել : Հազարաւոր են բնագիրները, բայց երբ ասոնց մէջ հազիւ տաս մը կտորտած տողեր կը հաւաքուին, ինչպէս կարելի է անոնց մէջ իմաստ մը հանել, և այն կտորներն իրարու բերելով ապահով ըլլալ թէ

ճիշդ գիրար գտան, և այն պէտք է ըլլայ տուած իմաստներն : Անոր համար, Թ. Ռանց չափազանցութեան, մեծ է արդիւնքն այն ճարտար ասորագէտին, որ այս ձեռնարկութեանց մէջ յայտնու համար, ինչպէս որ այլ յայտնոր է, ոչինչ նուազ անբաւ համբերութիւն ու միանգամայն կորովամտութիւն ունեցեր է, ինչպէս նաև ձեռքի մասնաւոր յայտնութիւն :

Ահաւասիկ հետեւել կերպով կը պատմէ իր նոր գիւտերը, որոնք վարձատրեցին իր երկայնամտութիւնը :

« Զրհեղեղի պատմութեան երկրորդ օրինակի մը կտոր գտայ, որ նոյնպէս կը հաստատէր թռչնոց արձակուելը, և կամաց կամաց այն աղիւսակին ուրիշ կտորուանքն ալ միացուցի, և այնչափ ըրի մինչև որ երկրորդ սիւնակը զբնթէ մեծաւ մասամբ ձևացաւ : Երրորդ օրինակի մը կտորուանքն, առաջին և վեցե, բորդ սիւնակներուն մեծ մաս մը տուին ։ »

Այս կէտին հասնելէն վերջը, այն ճարտար քննարանը յարմար սեպեց հրատարակելու իր գիւտը : Եւ 3 դեկտեմբերի 1875 թուին, ջրհեղեղի պատմութիւնը, ճիշդ ինչպէս զր գտեր էր, հաղորդեց Լոնտոնայի Սուրբ Գրոց հաս. խօսական ըսուած ընկերութեան ժողովոյն : Այս գրուածքը մեծ ազդեցութիւն ըրաւ Անգղիացւոց վրայ, և շուտ մը օտարաց մէջ ալ տարածուեցաւ : Բայց ծաղկահասակ ասորախօսին այն ընթերցմունքը արագ և աւելի հաստատուն արդիւնք մը ունեցաւ, Daily Telegraph լրագրին միջամտութեամբ :

Երբ Սմիթ ետեւէ էր արձանագրութեանց կտորուանքը մէկմէկու հետ միացնել, համոզուած էր որ Զրհեղեղի պատմութեան աղիւսակը մետասաներորդ պէտք էր ըլլալ շարքին մէջ - և թէ ընդ ամենն 72 պէտք էր որ ըլլային, ամենքն ալ իդուապարդիւցադին նոյն բեալ . K. 31 աղիւսակը այս շարքին վեցերորդն էր : Բայց մի և նոյն ժամանակն ուրիշ անթիւ կտորուանք ալ տեսեր էր, որոնք զանազան առասպելներ

կը բովանդակէին, ինչպէս աւստրա-
ճոց պատերազմը, որ կարծեց թէ նոյն
հաւաքման կը վերաբերէին: Միայն բը-
նադրոց կոտորուած ըլլալուն պատ-
ճառաւ, չէր տեսնուեր բնաւ նշան մը,
որով այս կամ այն աղիւսակին մաս մը
համարիլ: Ջրհեղեղի պատմութիւնը կար-
գալու ժամանակ, յայտնեց իր տեսու-
թիւնը, թէ ինքն համոզուած է որ քաղ-
դէական այս սղորիւրը իննդոց պատ-
մութեան վերաբերեալ ուրիշ շատ կտո-
րուանք ալ գեռ ունենայ: Այս առիթով
կ'ուզէր իմացունել որ Բրիտանական
թանգարանին մէջ չգտածները, նոր
խուզորկութեամբ մը կրնային գտնուիլ
Նինուէի աւերակաց մէջ:

Ժողովքէն վերջը, Daily Telegraph
լրագրին խմբագրապետը, Էտտին Աւ-
նորտ, այն ատորագէտին այցելութեան
գնաց, և պարզապէս առաջարկեց
Սմիթի 'ի կողմանէ տէրանց լրագրին,
(գլխունալու է որ այս լրագրին օրը կը
տպուի աւելի քան 150000 օրինակ),
իրենց ծախքովը նորէն սկսիլ Ասորես-
տանի պեղումները: Եայտնի էր պա-
ռասխանը. և 1873 տարուոյն սկիզբը
Սմիթ գնաց շարունակելու իր բազդա-
ւոր գիւտերը, այն երկրին վրայ, ուր
հողուն տակ ծածկուած կը հանգչէր
Նինուէի արքունի գրատան գրեթէ
կէտը:

Հազիւ թէ սկսեր էր փորել Ասոր-
բանիփայի հին պալատան տեղը, (այս
Ասորբանիփայ եղած է գլխաւոր հիմ-
նադիրն Նինուէական գրատան), զա-
նազան անգին գիւտեր յերևան ելան և
վարձատրեցին թէ իր փափաքը և թէ
Daily Telegraph լրագրին տեսարց ա-
ռատածեռնութիւնը: Գլխաւորապէս
յայտնեցաւ գտնելու ջրհեղեղի պատ-
մութեան մետասաներորդ աղիւսակին
մասունքն, որով և ոչ մէկ տող մը գրե-
թէ պակաս մնաց: Այս արձանագրու-
թեան միայն գիւտը բաւական էր այն
ատորագէտին անունն անմահացնելու:
Եետոյ գտաւ ուրիշ կտորուանք ալ, որ
ունէին արարչութիւն մարդոց և կեն-
դանեաց, սկզբնական անկոռմն և պա-

տերաղմ աստուածոց ընդ չար ոգիս,
և այլն:

Սմիթ դարձաւ Եւրոպա կարգի գնե-
լու այս իր նոր գիւտերը և մաս մը հրա-
տարակելու: Ետմին 1874 նորէն գէպ 'ի
Ասորեստան ճամբայ ելաւ, այս անգամ
Բրիտանական թանգարանին վերա-
կացուաց ծախիւքն: Այս երկրորդ ար-
շաւանքն ալ անողուտ չեղաւ. սակայն
չկրցաւ յուսացած ամեն արդիւնքը քա-
ղել, պատճառաւ տեղական վարչու-
թեան տուած ներութեանցն: Երրորդ
ճամբորդութիւնը, զոր կատարեց յա-
մին 1876, աւելի տխուր վերջ մը ունե-
ցաւ: Գէորդ Սմիթ հասնելով Ասորոց
Հալէպ քաղաքը, ծաղիկ հասակին մէջ,
19 օգոստոսի 1876, ջերմէն խամբե-
ցաւ. դեռ 36 տարուան էր, և կենաց
գրեթէ սկիզբը մեռաւ, որ իրեն հա-
մար փառաւոր և գիտութեան արգա-
սաւոր պիտի ըլլար:

Բ.

Աւերակք Նինուէի:

Նինուէ, որ Բրիտանոսէ 789 տարի
առաջ բոլորովին կործաներ էր, յետոյ
վերստին փառաւորապէս կառուց Սե-
նեբերիմ², (ի դար նախ քան զԲրիս-
տոս). և 606 թուականին անկանգնելի
կործանեցաւ: Բնաւ բարձրացեալ մե-
ծութիւն մը այսպէս խոնարհ չէ ընկած,
և ոչ երբէք այնպիսի չքեղափայլ պայ-
ծառութիւն մը՝ այսպէս խոր խաւարի

1 Գ. Սմիթ փորագրութեան աշխատաւոր
մ'էր, և բնական բերումն ունեցաւ ասորական
ուսմանց: — Հիւրմիւլ Թասամ, որ Անգլիոյ ծա-
ռայութեան մէջ էր և արգէն Լէյքրոմէն ետք
փորեր էր Քոյունձիք բլրակը, յամին 1853, ախ-
տի շարունակէր Սմիթի ետ ձգած վաստակը:
Իայց գծարագաբար ըստ ասելոյ Athenæum
լոնտոնի օրագրին (13 յունուար 1877) դեռ
օսմանեան մայրաքաղաքը կը պատէր տերու-
թեան հրամանն առնելու:

2 Այս իշխանն, որ ծանօթ է 'ի Ս. Գրոց, ա-
ռաջին ասորեստանցի թագաւորն է, որուն յի-
շատակարանքը գտնուել են նոյն իսկ Նինուէի
տեւչոյն վրայ: Ինքն է որ կը պատմէ մանրա-
մասնաբար նոյն քաղաքին նորագութիւնն:

մէջ չէ թաղուած: Զրհեղեղէն անմիջապէս վերջը կառուցուած այն մեծ քաղաքը¹, որ Յովնանու ժամանակ էր իրրև գնաց երից առաջը ձուռնապարհի² և որուն բնակչաց բազմութիւնը Նաուս մարդարէն աւազանի մը յորոց կը նմանեցնէ³: Ասիոյ թագուհին, որ լի էր գոնձուք, և կը բազմացուէր իրեն վաճառքն իրրև գաւառներու երկնից⁴: վերջապէս Նինուէ, որ իր փառաւորութեան մէջ կ'ըսէր. « Ես եմ, և ոչ ոք իցէ յետ իմ »⁵. Եկաւ օր մը, որ աշխարհիս երեսէն ջնջուեցաւ: Այնպէս արագ եղաւ իր անկումը, որ պատմութիւնը չկրցաւ վերահասու ըլլալ պարագայիցը, և կործանումը այնքան կատարեալ էր, որ պէտք եղաւ երկրիս խորը փորել անոր մեծամեծ պալատանց աւերակները գտնելու համար:

Արժանի էր այս ահաւոր վախճանին. և այս ամենը ճշմարիտ Աստուծոյ մարդարէն բերնով տուած սպառնալեանց կատարումն էր. պատիժ մ'էր եղեւրանց. « քաղաքին արեանց », և « գեղապանձ պոռնիկին », ինչպէս կը կոչէ զայն Նաուս⁶: Շատ ժամանակէ՛ր վեր Ասորեստանեայց մայրաքաղաքը, հաբուած և միանգամայն գայլթակղութիւն եղած էր Ասիոյ⁷:

Աւանդութիւնը, միաբան պատմութեան հետ, Նինուէի հին գիրքը նշանակած է միշտ Մուսուլի դիմաց, Տիգրիսի արեւելեան ափանց վրայ: Հին ոստունին անուռն անգամ մինչև մեր օրերն հասած է և Նումիս անշուք գիւղն անոր անունը կը կրէ, որ Տիգրիսի ձախակողովը շինուած է այն արուեստակերտ բլուրներէն մէկուն վրայ, որ կը ծածկեն Նինուէի մեծագործ յշատակարանաց մնացորդքն:

Ստոյգ է թէ այն տեղեաց տեսքը մարդու բնաւ ամենին կարծել չեն տար որ կը ծածկեն մեծակառոյց քաղաքի մը աւերակներն: Ամենին կոթող մը չտեսնուիր կանգուն, և ոչ իոյակաց կտորուանք՝ գեանին երեսը, ոչ խարխարեալ պարիսպներ, որոնց աւերակներն անգամ զանոնք կանգնողաց ճարտարութիւնը տպաւորուած կը տանէին: Այլ արօտներ, բարեբեր մշակութիւնք և շինականաց խել մը տներ բռնած են այն աներևութացած մայրաքաղաքին տեղը:

Անոր համար պէտք չէ զարմանալ, եթէ եւրոպացի ճանապարհորդք, որոնք այց ելան Նինուէի աւերակաց¹, երկար ատեն ուշադրութեան արժանի առարկայ մը չէին գտած քանի որ վերի վերանց էր ըրած քննութիւններն. և ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ, մինչև որ խորին գիտողութիւնը և կամ յաջողակ դիպուած մը, ինչպէս կը հանդիպի միշտ մեծ գիւտերու սկիզբն, չյայտնէր այն թաղուած պալատներուն գոյութիւնը:

Բայց լաւ դադափար մը ունենալու համար թէ ինչպէս յերեան ելան այն

1 Մեդ. Ժ. 11:

2 Յովնան. Գ. 2, 3: Անշուշա « Երից աւուրց ճանապարհ » ըսելով իմանալու է քաղաքին շրջապատը, և ոչ թէ ըստ երկայնութեան արամագծապէս: Գարձեալ ըստ ընդարձակութիւն ըսել է: Բայց կարելի է ենթագրել որ մարդարէն այն շրջապատին մէջ կը բովանդակէր արեւունքն, որ նոյն ժամանակ ըստ ծաղկած էր, այսինքն Տուր-Սուրի (Սորապատ) և Քուզ (Նիմրուս), որոնք մայրաքաղաքին մասունքն էին:

3 Նաուս. Բ. 8:

4 Ան. Գ. 16:

5 Սոփոնիա. Բ. 15:

6 Նաուս. Գ. 1, 4:

7 Ասորեստանի բնակչաց վայրագ հպարտութիւնն և անողորմ անգթութիւնն անպատուելի և անխիղճ կերպով կը տեսնուին իրենց յատուկ արձանագրութեանց մէջ: Ինչ որ կը պատմեն իրենք իրենց աշխարհակալութեանց վրայ, բոլորովին կը հաստատուի երբայեք մարգարէից ըրած սրտառուլ սպառնալեօք:

1 Առաջին եւրոպացին, որ տեսնել և խօսել է Նինուէի աւերակաց վրայ, Թերեա Frère Ricold du Mont de la Croix Գոմֆրէիեան պանգուստն ու քարոզիչն եղած ըլլայ: Ժ. Գարուն վերջերը: Նոստ լաւ կը նշանակէ անոր տեղը: Իսկ հին քաղաքին համար կ'ըսէ Թէ « հանք իսկ քանի որ ընդ հողով: Նմանք եւեթ երեք պարագան »: Միայն թիւ գարունն սկսած գէպի Նինուէ արդեալ այցելութիւնքը և առաջինը Ս. Պապէն զբոլած յիսուսեան կրօնաւոր մ'էր: Մարիէգգի անունով. յամի 1610:

աւերակները, պէտք է նախ երկրին դիրքը և յատակագիծը ճաննալ, անոր համար հետևինք Յովսէփ Չէրնիք ա. նունով գիտնական աւստրիացի ճարտարագետին, որ ուսումնական խուզարկութեանց համար աշխատեցաւ այն հետաքրքրական տեղերուն վրայ։

Մուսուլէն ուզելով Նինուէի աւերակներն երթալ պէտք է նոր քաղաքէն ելլել Տիգրիսի մեծ կամըրջէն անցնելով, և այն կամրջին արևելեան կողմէն կէս ժամու չափ առաջ երթալ այն խորտուրորտ հողակուտին վրայ, որ ատենօք այս կողմանէ Ասորեստանեայց մայրաքաղաքին շրջապատն եղած ըլլալը կը ցուցնէ։ Աւերակաց այն դաշտը Տիգրիսի զուգահեռական գծով կը տարածուի, հիւսիսային արևմուտքէն դէպ 'ի հարաւային արևելք։ Երկայն քառակողմեան ձև մ'ունի, հիւսիսային կողմն աւելի լայն քան հարաւայինն և ամեն կողմանէ խարխաւորեալ պարիսպներով և փոսերով պաշտպանուած։ Չէրնիք կը համարի իբր 4500 մէզր գետակողման պարսպին երկայնութիւնն, և 5500 մէզր ընդդիմակաց կողման պարսպին երկայնութիւնը։ Իսկ հիւսիսակողման պարսպին երկայնութիւնը կը համարի 2500 մէզր, և հարաւակողմանն՝ 1000 մէզր։ Որով մակերևոյթն ընդ ամենը բարիգու պարիսպներուն պարփակած մակերևութին կէսը կրնայ ըլլալ։ Մէջէն կ'անցնի Հաւսրը ջայ առուակն, որ թէ և դանգաղ է, բայց լայն ու տեղ տեղ 10 մէզրէն մինչև 20 մէզր լայնութիւն ունի, և Մուսուլի գիմաց կ'երթայ Տիգրիսի մէջ կը խառնուի։ Հասար չայը աւերակաց դաշտէն ելլելով կ'անցնի Նինուէի հին հողին վրայ սփռուած աւերակներու բլուրներէն ամենէն մեծին հարաւային կողմէն։ Այս բլուրը, զոր տեղացիք Քոյռնաճիք (ոչխարակ) կը կոչեն, որ և այս գիւտերու պատմութե մէջ այնքան համբաւ ստացեր է, իբր 18 մէզր բարձրութիւն ունի, գլխաւ տեալ կոնի մը ձևով է, և երեք բլուրմէզր շրջապատ ունի խարսխին վրայ։ քիչ մը

ՊՐԱՅ Գ.

դէպ 'ի հարաւ ուրիշ հողակոյտ մ'ալ կայ աւելի ցած և Յովնան մարգարէին անունը կը կրէ։ Նէպի Եռնուռ։ (Գա. գաթը մզկիթ մը շինուած է, ուր շիրիմ մը կայ, զոր Մահմետականք Գերեզ. ւնան Յովնանու կը կոչեն, և կը կարծեն որ մէջէն ըլլայ Նինուէացւոց մարգարէին մարմինը. այս հաւատքով տեղացի Մահմետականք կը փափաքին այն մզկիթին չորս կողմը թաղուիլ։ Որով առանց հրամանի կառավարութեան անհնար էր պեղմունք ընել այն տեղու, ակնք։ Իսկ Գոյունհիք ամեն կողմանէ քրքրուած և ամեն կողմանէ փորուած է, ուսկէ յերևան ելան նախնի Ասորեստանեայց արուեստին և գիտութեան սակաւագիւտ յիշատակարանները։

Նինուէի աւերակաց վրայ եւրոպացւոց հետաքրքրութիւնն առաջին անգամ շարժողը եղաւ կլոդիոս Ճէյմս Ռիչ րնկերութեան գործակատարն էր և ծանօթ է գիտնականաց գլխաւորապէս իր « Մնացորդք Բաբելոնի » գրուածքովը (1818)։ Ինքն երկու անգամ այց ելաւ Մուսուլի քով եղած աւերակաց։ Այս առիթով իմացաւ որ իր գալէն քիչ առաջ Տիգրիսի ձախակողման ափանց վրայի բլուրներէն մէկը պեղելով « քաղաքէն մեծ կոնք մը գտնուեր էր, որուն վրայ մարդու և կենդանեաց պատկերներ փորուած էին։ Այնքան նշանաւոր էր հնութեան այն մատուցն, որ Մուսուլի փաշան անգամ քաղաքին գլխաւորներովը բազմութեամբ գնացեր էր տեսնելու »։

Դժբաղդաբար, ինչպէս որ հետաքրքրութիւն ունեցեր էին տեսնելու, չունեցան արուեստի ճաշակ ալ, քարը կտոր կտոր ըրին և Մուսուլի շինուածոց գործածեցին։ Անգղիացի ճանապարհորդին նկարագրութեանը նայելով, այն յիշատակարանը Պոդգայի և Լէյլըտի գտած այն մեծագործ խորաքանդակաց տեսակէն եղած պիտի ըլլայ, որուն վրայ այնչափ կը հրաշանան հմուտք 'ի Լոնտրա և 'ի Բարիզ։

Բաբելոնի առաքելական գաղղիացի

եպս մը, Գեր. Գուբերի (Mgr. Couperie)¹, վերոյիշեալ Ռիլէն տասը տա-
րի վերջը անցնելով Մուսուլէն, « մար-
դու մեծութեամբ երկու արձանաց »
վրայ խոսակցութիւն մը լսեր էր, որոնք
գիպսաւածով գտնուեր էին, և կուռք
համարելով Մահմետականք զանոնք,
չուտ մը ջախխիստ էին:

Զգիտցուիլ թէ նինուէական ա-
րուեստին ինչպիսի ուրիշ շքեղ յիշատա-
կարաններ բարբարոս ուռան հարուա-
ծի տակ այսպէս ոչնչացեր են. բարե-
բաղդաբար տեղացւոց միտքը չեկաւ որ
կանոնաւոր կերպով փորեն այն ան-
գին քարահատքը, ուր այնքան զան-
ձեր պահուած էին, և իրենք առանց
գիտնալու ամեն օր կը քաշէին անոնց
վրայ:

Ռիլի խուզարկութիւնքը, թէպէտ
ճիշդ և ստոյգ էին, բայց մեծ արդիւնք
մը չունեցան յառաջացունելու Ասորես-
տանի յիշատակարանաց գիւտը, թէ-
բարեկրօն և թէ Նինուէի աւերակաց
մէջ և թէ ժողովրդեան քով գտած հնու-
թիւնները, երբեք ոտք երկայնութեամբ
և լայնութեամբ սնտուկի մը մէջ ամ-
փոփեր է Ռիլ:

Եմիլիոս Պոդգա Գաղղիոյ հիւպատն
'ի Մուսուլ սկսեալ 1842 թուականէն,
առաջինն եղաւ այն փառալուր գիւտերն
ընելու. 1843 մարտ ամսուն յարութիւն
տուաւ Ասորեստանի արուեստից և
պատմական յիշատակարանաց, իրաւ
է թէ Պոդգա Քոյունճիք բլուրը փորե-
լով սկսաւ, ուր վերջն Անգղիացիք մեծ
բաղդի հանդիպեցան, իայց ինքը, երեք
ամիս անտանելի աշխատութենէն ետքն
յոգնած և նշանաւոր բան մը չգտնե-
լով, միտքը դրաւ բաղդը փործել տաա-
նըվեց քիլովէզը աւելի հեռուն Մու-

սուլի հիւսիսային արևելեան կողմը
խորսապատ ըսուած դեղը, ուր տեղա-
ցի կաթոլիկ թափիչ մը, իրեն սեպաձև
արձանագրութեամբք լի աղիւսներու
առաւ Տանք մը կը ցուցնէր: Վերջա-
պէս այն տեղ, իր բացատրութեան հա-
մեմատ « հնութեանց նոր աշխարհի մը
առաջին յայտնութիւնն ունեցաւ »¹:

Իրաւցնէ « նոր աշխարհ մ'էր » որ
կը բացուէր եւրոպական գիտութեան
առջև իր ընդարձակ սրահներովը, ճոխ
ճոխ զարդարուած քանդակօք և եր-
կայն արձանագրութեամբք, ուր քիչ
ատենէն պիտի կարդացուէին Սարկոնի
ամբողջ տարեգիրքն, որ Սամարիոյ ա-
սորական աշխարհակալն եղաւ: Եւ այս
առաջին գիւտը միշտմն տուաւ ուրիշ
գիւտերու ալ: Փառք է Գաղղիոյ, որ
ծնաւ և ճոխաբար խրախոյո տուաւ ա-
նոր որ առաջին անգամ լոյս ծագեց
Ասորեստանայց գետնափորներուն մէջ,
և կորուսեալ աշխարհք մը յերևան հա-
նեց, ինչպէս Քրիստափոր Կոլումպոս
Նոր-Աշխարհքը գտաւ²:

Հիմա գալով Քոյունճիք բլրոյն,
1849 թուականէն մինչև 1850, այն
տեղ կը գտնուի անգղիացին Հենրիկոս

1 Նինուէ ոչնչացեր էր, աւերակ դարձած
էր երբ Սարկոն, նոր պալատ և նոր քաղաք մը
շինէր այն տեղ, ուր այսօր կը գտնուի խորսա-
պատ գեղը: « Կառուցի, կ'ըսէ այս թագաւորը
իր արձանագրութեանց մէջ, կառուցի փոխան
Նինուէի, քաղաք մը զոր Տաբ-Սարիս կոչեցի »
(Մենան-տարեգիրք, էջ 177):

2 Ինչպէս կ'ըլլայ որ այն ասորական շինու-
թիւնները տասնէն տասնըհինգ ոտք խորու-
թեամբ հողոյ տակ թաղուած ըլլան: Անկարելի
կ'երեւայ այս՝ երբ մտածելու ըլլանք որ թագա-
ւորական շէնքերը տալը մեզր բարձր արուես-
տական բլուրներու վրայ կանգնուած էին: Սա-
կայն շինութեան մէջ գործածուած նիւթոց
քնութենէն կը մեկնուի այս բանս: Ասորեստա-
նայց պալատներուն պատերը անեփ աղիւսով
շինուած էին, և պատերուն երեսը քարէ բա-
րակ տախտակներ ագուցուած էին, որոնց վրայ
քանդակներ և արձանագրութիւններ կը փոր-
գրէին: Այս քարեղէն տախտակները դաձէ
(gypse) ըլլալով (թացութեամբ բոււ (plâtre)
դարձեր են: Իսկ բուն շէնքին մէջ գործածուած
աղիւսները փշուրելով հողէն տարբերութիւն
չունին: Արդ այս աւերակներով, որոնք պատե-
րուն և կամարաց անկմամբ ձևացեր են, լցուած
են սրահները:

1 Գեր. Գուբերի ծներ էր 'ի Ռիլէ և ա-
նուանուեր էր յամիս 1830 լատին եպիսկոպոս
Բաբելոնի, ակթուն ունենալով 'ի Պաղատա-
Ջանազան տեղեկութիւններ տուած է Նաա-
տոյ ծաւալման Տարեգրաց մէջ (Հու. Գ. և Գ.
ամ 1828—1830), Միջագետաց այլ և այլ քա-
ղաքաց աւերակներուն վրայ, սկսեալ 'ի Բաբե-
լոնէ մինչև ցուռհա (Եգիպտոս):

լէյըրտ¹, որ Երզնէն նշանաւոր եղած էր պեղմամբն Նիմրուտի (Հինն Քալախ) և Քալահ Սէրկաթի (Ասուր) ², որոնք երկու հին ուստաններ էին, ուր գտաւ հինգ մեծ պալատներ հանդերձ հնագոյն յիշատակարանօր պատմութեան Ասորեստաննայց³, Աւելի բաղդաւոր գտնուեցաւ ինքը Քույունճիքի պեղմամբ: Բաց 'ի երկու պալատանց, որոնցմէ մէկը շիներ էր Սենեքերիմ և մինչև հիմա գտնուածներուն մէջ ընդարձակագոյնն է, այն տեղ գտաւ նոյն պալատին սրահներէն մէկուն մէջ, բլրոյն հարաւային-արևմտեան անկեան վրայ, Ասորեստանի քաղաքորակաւ գրաւորներ:

Արդէն վերն այս զարմանալի գրատան յիշատակարանաց արտաքին տեսքը նկարագրեցին: Լոնտրայի և Բարիզու թանգարանն, ուր առատութեամբ կը գտնուին ասորական յիշատակք, այն նուաստ աղիւսներէն աւելի թանկադին բան չունին, որոնք մաշեր և կտրտուեր են քսանուհինգ դարերու մէջ քաջած անհամար անցքերէն:

Ներկայապէս Բրիտանական թանգարանին մէջ վրանին արձանագրութիւն գրուած այն աղիւսակներէն 20000 հատէն աւելի կան, զորոնք աւանդն ալ Քույունճիքի շէրլեբուն մէջ ջնջ ժողուեր են, մաս մը լէյըրտ և մաս մը իր յաջորդ յուզողներն, Հիւրմիւզ Բասամ, Լօթիլ, և ամենէն վերջը Գէորգ Սմիթ: Բայց այս յետինս կը համարի թէ դեռ ևս նոյնպիսի մ'ալ թաղուած կան Նինուէի մեծ պալատան աւերակաց մէջ:

Որչափ որ անկատար ըլլայ Լոնտրա-

յի հաւարմունքը, այսու ամենայնիւ վերիվերանց գաղափար մը կու տայ նինուէական գրատան ըովանդակութեան վրայ: Արդէն վերագոյն յիշեցինք և դեռ մանրամասն պիտի խօսինք Ենէնդոց (génésiaque) վերաբերեալ բընագրաց վրայ: Այն աղիւսակները մեծաւ մասամբ կը պատկանին Դիցարաւուքեան, Աստեղաքաշխտաքեան, Մուգուքեան, և ուրիշ ամեն տեսակ թագուն գիտութեանց: Պատմութիւնն ալ ընդարձակ բաժին մ'ունի, ուր կը գտնուին, զոր օրինակ, Բաբելոնի և Ասորեստանի թագաւորաց արձանագրութեց օրինակներ, ժամանակագրական տախտակներ, որոնց մէջ նշանակուած են թագաւորաց շարքն, ինչպէս նաև տարեկան պաշտօնեայք, որոնք Լիմնու կը կոչուէին, և որոնց անուանքը թուականի տեղ կը գործածուէին. վերջապէս, նամակներ, հրովարտակներ, զեռնորական և վարչութեան վերաբերեալ պաշտօնական տեղեկագրութիւններ, և այլն: Կը տեսնուի թէ այս մասը բուն շտեմարան մ'էր դիւանաց:

Բնական սպառնաքիւնն ալ կը գրտնուի բուսոց և կենդանեաց կանոնաւոր կարգադրութեամբը: Չափաքերականքն ալ մոռցուած չեն: Իրաւագիտութիւնը և Օրէնագիտութիւնը մեծ տեղ մը կը բռնեն: Այս բաժինն մէջ զարմանալի է Ասորեստանի և Բաբելոնի օրինաց և սովորութեանց մէջ եղած նմանութիւնը: Կ'երևայ թէ միայն Ալիսարիսագրութիւնը շատ յարգ չէ ունեցեր Ասորեստաննայց մէջ. սակայն աւանդած են քանի մը երկիրներու ցուցակ մը իրենց բերքերով, քաղաքներով, գետերով, լեռներով, և ժողովրդով:

Բնագրաց այս զանազան շարուցումը իշ շար մ'ալ կու գայ կը միանայ, որ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է. և են Քերականութիւնն և Բաւաղիք: Ասոնք ասորական և բաբելացի յիշատակարանները կարդալու և մեկնելու համար տուած օգնութեամբքը, թերևս Նինուէի գրատան ամենէն թանկադին:

¹ Սիր Օսթըն Նէնրիկոս, Լէյըրտ, ծնաւ 'ի Բարիզ յամեն 1817 գաղղիացի բողոքական ծնողացմէ, որ առաջ Անգլիոյ գեսպան էր 'ի Մուրթու, և հիմա գեսպան է 'ի Կոստանդնուպոլս:

² Այս երկու տեղերս Նինուէի հարաւային կողմէ կ'էլնան, միշտ Տիգրիսի ձախ ափանց վրայ:

³ Ասոնք Թուրքաղ-բալ-ասարի հատուածակողմերն են (Ժի գար նախ քան շրջապատ), որոնց վրայ վերջը պիտի խօսինք:

նիւթերն ըլլան: Վերջին դիտողութիւն մ'ալ այն գրատան վրայ այս է, որ աղիւսակներէն շատերը, պարզապէս ընդօրինակութիւնք են, շատ աւելի հին թաթելացի բնագիրներու. և այս

բանս տարակոյս չվերցընէր «Քաղզէական իշնդոյ» բնագիրներուն նկատմամբ:

Էր շարունակութիւն:

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

Արտաւազդայ շրջայից առասպելք. — «Թագաւոր մի կայր Հայոց Արտաւազ անուն, և ունէր որդի մի խելագար Շիդար անուն. և 'ի մեռանելն Արտաւազայ ոչ ետ զթագաւորութիւն Շիդարայ՝ զի խելագար էր. վասն որոյ և աշխարհս վրդովեցաւ և աւերումին լինէր ոչ սակաւ: Եւ յաւուր միում հեծեալ Շիդար 'ի ձի, և ետ փող հարկանել թէ կամիմ թագաւորել. և ել զնաց ընտիր հեծելօք 'ի զքօսանս, և ելեալ 'ի վերայ կարմընի գետոյն վասն յանցանեցոյ. և անդէն շարժեալ զնա այսոյն պղծոյ՝ անկաւ 'ի գետն և կորեաւ: Եւ հեծելագործն համբաւեցին թէ աստուածքն Շիդարայ յափշտակեցին զնա և եղին 'ի Մեա լեառն, որ է Աւագ Մասիս, և անդ կայ շղթայած. և երկու շուն, մին սպիտակ և միւսն սեւա կու լիզեն զշղթայսն Շիդարայ հանապազ և 'ի տարելիցն 'ի մազըն գայ, որ թէ կտրի նա եյնէ և զաշխարհս անցուցէ: Վասն որոյ կարգեցին կախարգքն առասպել զիմօք թէ 'ի տարէմուտն, 'ի նաւասարդի ա, ամենայն գործաւոր զիր գործն զինչ և իցէ՝ կուփէ երեք անգամ՝ դարբինն և այլն: Զի կայն Շիդարայ որ 'ի մազն եկեալ է 'ի կտրիլ՝ դարձեալ հաստանայ և ամբանայ, որ ոչ եյնէ Շիդարն և զաշխարհս անցնէ: Այսպիսի առասպել զիմօք վարէին Հայք մինչև 'ի սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր, որ խափանեաց զայն, և կարգեաց տօնել 'ի մինն

նաւասարդի սրբոյն Յովհաննու կարապետին և Աթանաղինեայ հայրապետին. զի սուտն և դարչելին խափանեցին, և սուրբ ճմարիտն հաստատեցի, 'ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն:

Ոսկիփորիկ:

Հեռաշորոտքիւն աստեղոց. — Ըստ նորագոյն դիտողութեանց, լուսոյ՝ երազութիւնն է 185360 մղոն մէկ երկվայրկեանի մէջ. Ուստի լոյսը արեւէն մինչև մեզի հասնելու համար կ'ուզէ 8 վայրկեան և 17 երկվայրկեան. և ամենէն մօտ հաստատուն աստղէն մինչև երկիր հասնելու համար, լոյսը կ'ուզէ երեք տարի և հինգ ամիս: Օրինակի համար, լուսոյ ճառագայթ մը, որ այսօր բևեռային աստղէն ճամբայ ելլէ, մինչև մեզի հասնելու համար կ'ուզէ 37 տարի և 7 ամիս: Պոսիդոն մոլորակէն լոյսը մեզի հասնելու համար կ'ուզէ 4 ժամ և 10 վայրկեան. և մեր մոլորակային զրութիւնը ծայրէ ծայր կտրելու համար, լոյսը կ'ուզէ իբր 8 ժամ ու 1/2: Այսպիսի հաշիւներու մէջ աստեղաբաշխք միութիւն չափու կ'աւանդեն երկրիս արեւն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը: Ուստի համարելով այս հեռաւորութիւնն իբրև 1, մեզի մօտագոյն հաստատուն աստղը, որ է α Կենդաւորսին, կ'ըլլայ 222300 անգամ աւելի հեռու քան զանոց զայն, և կարգեաց տօնել 'ի մինն